

ЕТНОЦЕНТРИЗМ С. ГАНТІНГТОНА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ПАРАМЕТР САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ В МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Досліджується концепція етноцентризму американського політичного філософа С. Гантінгтона як аспект соціалізації та самоідентифікації людини в американському соціумі кінця XX ст.

Ключові слова: етноцентризм, мультикультуралізм, самоідентифікація, культурні традиції, американська національна ідентичність.

Аналіз трактування етноцентризму в американській філософії другої половини XX ст. є актуальним аспектом сучасних антропологічних та політологічних досліджень, які спрямовані надосліди особливостей та специфіки постмодерного соціуму й потреб пошуків варіантів самоідентифікації людини в ньому.

Проблема самоідентифікації з позиції соціального параметру його розгляду широко представлена у філософських розвідках такими американськими філософами як Ч. Тейлор, Р. Рорті, А. Макінтайр. Зазначені дослідники переважно трактують її з позиції моралі, наративу, що формується під впливом парадигми благ як вагомих систем значимих символів й впливає на формування ціннісних уподобань і своєрідність "Я"-концепції людини. Дослідження особливостей розкриття соціального параметра самоідентифікації в американській філософії не можливо, як ми вважаємо, здійснити без розгляду концепції етноцентризму, яка впливає на формування пріоритетів життєдіяльності людини, в американському соціумі періоду постмодерну зокрема. Метою даної статті є аналіз трактування проблеми національної ідентичності американців С. Гантінгтоном, який своєю концепцією етноцентризму сформував напрям розгляду соціального параметра самоідентифікації в американській соціо-філософській та політологічній традиції.

Так, зокрема, ми ставимо перед собою завдання проаналізувати концепцію С. Гантінгтона, яку він представляє в своїй роботі "Хто ми?" ("Who Are We?: The Challenges to America's National Identity", 2004), що відображає розгляд проблеми самоідентифікації та мультикультуралізму з позиції англосаксонського протестантського етноцентризму. Ідея етноцентризму представлена в американській філософії др. пол. XX ст. також у філософії Р. Рорті, утім філософ трактує її дещо відмінно, з позиції лінгвоцентризму, історизизму та плюралізму.

Ідея національної ідентичності в різні історичні періоди відображала різні базові пріоритети. Континентальна філософія, ґрунтуючись на традиціях античності, тяжіє до мовно-культурних самоідентифікаційних складових, які впливають на формування національної ідеї. Починаючи

з XIX століття, класичний європейський націоналізм базувався на тому, що національна ідея має сприяти створенню національних держав, де поєднуються державні та національні інститути й владу здійснює правляча національна еліта. Проблема ототожнення американців з ідеєю єдиної нації через порівняно недавнє своє виникнення й етнічне різноманіття має особливе значення для цього суспільства починаючи з кінця XVIII ст. В США політика американізації іммігрантів теж спирається в першу чергу на обов'язкове вивчення мови та культурних цінностей американського суспільства.

Традиційно теоретики націоналізму класифікують національну ідентичність з позиції протиставлення одних, більш позитивних характеристик, відносно більш негативних критеріїв для суспільства, наприклад, громадянський націоналізм протиставляється етнічному, політичний культурному й т. ін. Так, позитивні риси політичного чи громадянського націоналізму ґрунтуються на засадах суспільного договору між представниками будь-яких рас і націй. Етнічний чи культурний націоналізм виступає обмежуючим чинником відносно приналежності до співтовариства, розглядаючи цю можливість лише з позиції наявності домінуючих національних ознак. Проте, культурний націоналізм може бути замінений будь-якою системою цінностей іншої культури, в той час як етнічність, зокрема з точки зору С. Гантінгтона, трансформаціям практично не піддається. Крім етнічного фактора, на проблему національної ідентичності впливає релігійний світогляд та перебіг історичних подій. С. Гантінгтон підкреслює, що історія імміграції у XX ст. в Америку відіграла визначальну роль у формуванні теперішніх особливостей американської національної ідеї. Друга світова війна значно змінила склад іммігрантів, й англо-протестантська культура, яка спиралась на протестантську мораль, британські традиції справедливості та прав, європейські критерії ставлення домигтєцтва, й була майже триста років базою для США, починає поступово у др. пол. XX ст. піддаватись впливам іммігрантських культур (мексиканської, латиноамериканської, східноєвропейської, азійської й т. ін.). Одним з домінуючих критеріїв визначення американської ідентичності постмодерну, вважає С. Гантінгтон, а також А. Менн, П. Глісон та інші дослідники проблеми американської самоідентифікації, стає тільки символ аме-риканської віри у пріоритетність політичних основ свободи, демократії, поваги приватної власності та прав людини, які стають принципами саморефлексії американців.

Політичне підґрунтя національної американської ідентичності виступає, отже, саме тією системою вагомих символів, які допомагають об'єднати американців у єдине ціле, і розв'язує проблему протиставлення ідентичностям інших країн, які спираються на культурні та етнічні засади. Статус такого самоусвідомлення дає підстави американцям говорити про сучасну Америку як більш цивілізовану країну, яка функціонує за справжніми принципами ліберальної демократії, що й дає американцям право, як вони вважають, втручатись у внутрішню політику інших країн з метою захисту свобод та прав громадян цих країн. Подібна опозиція

відносно інших держав стає ідеологією, домінуючим світоглядом американців, який підкреслює, наскільки важливою для цієї нації є ототожнення себе з ідеєю та політичними інститутами, а не, наприклад, з конкретною територією (якої, в принципі, завжди було достатньо, й вона постійно збільшувалась), чи етнічними уподобаннями. Зрозуміло, що даний світогляд має лише ілюзію правдоподібності, оскільки історія Сполучених Штатів Америки свідчить, що тиранія та дискримінація прав людини (індіївців, афро-американців, мексиканців...) мала місце протягом усього існування країни, починаючи від перших поселень до хвиль імміграції XX ст.

Слід зазначити, що переконання американців щодо нерівності рас (кавказької, монгольської, індійської та африканської), яка закладена самою природою й науково доведена, де першість у середині кавказької раси належить англосаксам, починає змінюватися завдяки новим постановам Конституції лише у XX ст.

Досліджуючи підґрунтя національної ідеї американців, С. Гантінгтон здійснює своє трактування концепції самоідентифікації американця, підкреслюючи значення у її формуванні не тільки політичних ідей та інститутів, а й факту етнічної приналежності. Історично саме питання етнічної спорідненості впливало на те, що включно до середини попереднього століття населення США переважно становила кавказька раса. Актуальність питання етнічної єдності для американського суспільства виникла на початку XX ст., коли значно збільшився потік східноєвропейських та південно-європейських іммігрантів. Американське населення з "англо-американського" поступово стає багатонаціональним також унаслідок подій Другої світової війни. Проте, незважаючи на те, що англосаксонські протестанти більше не домінують в етнічному питанні й етнічних субкультур в Америці велика кількість, але саме система смислів американського етносу продовжує визначати головні орієнтири мультикультурного суспільства США.

С. Гантінгтон, поділяючи думку багатьох дослідників, як американських, так і європейських, переконаний у тому, що у випадку заселення Америки поселенцями будь-якого іншого етносу, а не Англії з її соціальними практиками, традиціями, інститутами, мовою як певною структурою сприйняття дійсності, Америка б не відбулася, це була б якась зовсім інша країна, з іншими самоідентифікаційними моделями. Значення впливу англосаксонської культури на представників інших етнічних культур можна характеризувати як постійний вплив на психологічному рівні, який вимагає від іммігрантів повної асиміляції з американськими культурними, релігійними та політичними цінностями. Американський письменник та редактор Б. Шварц зазначав, що національна ідентичність сформувалась на основі здатності та бажання англійської еліти закарбувати систему своїх образ у думках людей, які прибували до США. Релігійні та політичні принципи еліти, її традиції й соціальні відношення, стандарти моралі протягом трьохсот років керували Америкою і керують нею, у певному сенсі, й сьогодні. Важливим є той факт, що США, утворившись на релігійних засадах, як переважна більшість дер-

жав XVII ст., стала прикладом утілення в дійсність ідей Реформації. В сучасних мультирелігійних умовах, незважаючи на те, що кількість населення, яка сповідує протестантизм, постійно зменшується, змістове наповнення даного світогляду продовжує активно трансліювати свої значення, повністю впливаючи на події в Сполучених Штатах Америки.

Соціолог Д. Белл зазначав з цього приводу, що рівність можливостей, орієнтація на успіх, свободу, відсутність втручання з боку уряду в справи приватних осіб, індивідуалізм стали єдиною основою унікального американського феномена національної ідентичності. Ці принципи приймалися американцями безапеляційно тому, що враховували права людини, зокрема підлеглість влади народу та закону. Перевага місцевих органів самоврядування демонструвала, що джерелом політичної влади був сам народ. Крім того, дані правила соціальної організації, як уже зазначалось вище, спираються й на ідеологію протестантизму з його вимогою відповідальності кожного за свої вчинки та життєвий шлях, робочою етикою, повагою до свободи вибору віросповідання та демократичних способів церковної організації. С. Гантінгтон стверджує, спираючись на концепцію "американського кредо", запропоновану шведським економістом Г. Мюрдалем (автором цього поняття, введенного ним у праці "Американська дилема" у 1944 р.), що виникнення та формування феномена американської національної самоідентифікації відбулося завдяки раніше перерахованим пріоритетам. Даний факт підтверджується багатьма як європейськими, наприклад, П. Шаффом, М. Вебером, так й американськими науковцями Н. Глейзером, А. Шлезінгером та іншими. З цього приводу С. Гантінгтон зазначає: "В континентальній Європі нічого подібного до «американського кредо» не склалося, за винятком Французької революції; не виникло «національних вір» й у французьких, іспанських чи португальських колоніях, так само, як і в британських колоніях у Канаді, Південній Африці, Австралії й Новій Зеландії" [1, с. 118]. Отже, протестантська система пріоритетів, свобода вибору, демократичні цінності у побудові суспільства зумовили виникнення феномена "американського кредо", який і в сучасних умовах детермінує національну ідентичність та національний характер, сприяючи розвитку ще одного соціально зумовленого самоідентифікаційного явища американської дійсності. В даному випадку мова йде про "американську мрію", яка демонструє значення та роль протестантського світогляду, а саме таких його домінуючих ідей, як власна відповідальність за спасіння, свобода в інтерпретації Євангелія, культивування праці, робочої етики, оскільки американська релігія від початку була релігією праці. Головна ідея "американської мрії", яка тісно взаємопов'язана з попереднім феноменом, постійно впливаючи на американців й новоприбулих іммігрантів, спирається на концепцію людини, яка завдяки своїй енергії, наполегливості та бажанню працювати, сама себе творить. Для підтвердження своєї ідеї філософ наводить слова президента Б. Клінтона, який слушно виразив базове підґрунтя "американської мрії" в одній із своїх промов, підкресливши, що наполеглива праця та гра за правилами обов'язково створює можливість для отримання найкращих результатів у житті [1, с. 121].

Особливості національної ідентичності, згідно із С. Гантінгтоном, залежать крім таких феноменів американського суспільства як "американське кредо" та "американська віра", й від особливості релігійного світосприйняття, рівень впливу якого позначився на тому, що найбільші політичні кризи країни були умовлені переважно етичними проблемами: антирабовласницькими, анти-воєнними, боротьбою за громадянські права тощо.

Релігійність у США набагато сильніша, ніж у Європі, Англії чи інших протестантських країнах, й виступає демаркаційною ознакою американської ідентичності. Такий розвиток християнське світосприйняття дістало через реальну можливість найбільшої свободи для свого виявлення. Зростанню релігійності в суспільстві також сприяла заборона введення єдиної державної чи національної релігії й обмеження влади уряду над церквою, що було затверджено конституційно, й укріпило усвідомлення релігійної та суспільної ідентичності. Заперечення Бога і віри відповідно до атеїстичних поглядів кінця ХХ ст. сприймається американцями, у порівнянні з іншими націями, виключно негативно. Згідно соціологічних досліджень, на зростання чи зменшення релігійності у світі в цілому впливає рівень економічного розвитку країни. Так, економічний розвиток приводить до меншої релігійності, як це спостерігається останнім часом, наприклад в Англії й інших розвинутих країнах, в той час як низький рівень економіки у більшості випадків говорить про високий рівень релігійності населення (Індія, Нігерія, Пакистан, та ін. країни світу).

В такому аспекті США, маючи з кінця ХІХ ст. статус світової країни, є феноменом поєднання релігійного світогляду й високого економічного рівня та духу свободи. Впливу протестантизму зазнав і католицизм, який затвердився в американському соціумі лише завдяки своїй американізації. Кількість нехристиян у суспільстві зростає, порушуючи проблему свого власного статусу в державі зі світським керівництвом та єдиним релігійним пануючим світоглядом. Проте, внутрішня політика країни відносно питань віри, що спирається на громадянські права, які гарантують свободу віросповідання, абсолютно терпима та толерантна відносно представників інших конфесій (буддистів, іудеїв, індуїстів й т. ін.): "Головне, щоб людина вірила, а в що вона вірить – не важливо – це її приватна справа" [3, с. 156]. Таке загальне ставлення в державі орієнтує й нехристиянські громади бути толерантними відносно християнської домінанти в світогляді Америки. Необхідно зазначити також, що зниження потреби у релігійному волевиявленні, як це відбулось, наприклад, у Європі під впливом науково-технічного прогресу й розвитку економіки, в американському суспільстві на кінець ХХ – початок ХХІ ст. не спостерігається.

Крім релігійних, культурних та національних контекстів етноцентризму США, С. Гантінгтон у своїй інтерпретації соціального параметра американської самоідентифікації виділяє й громадянський надконфесійний символ віри, що є вагомим консолідуючим аспектом для американців. Проте цей символ віри ("Я вірую у Сполучені Штати Америки, у правління людей, створене людьми і для людей, в уряд...") є взірцем потужного

впливу релігійного, зокрема християнського, світогляду на соціум, оскільки підґрунтям символу американської громадянської релігії слугують світоглядні орієнтири саме християнства.

Французький соціолог Г. Лебон у своїй праці "Психологія натовпу" (1895 р.) зазначав, що ХХ ст. змінить політичний контекст національної ідеї на психологічний, який дозволяє визначити й пояснити дію несвідомого зв'язку людини з своїм національним підґрунтям. Потреба американців у національній та політичній самоідентифікації у другій пол. ХХ ст., як зазначає С. Гантінгтон, і зумовлюється, зокрема, цим психологічним аспектом під тиском зовнішніх обставин. Ситуація кінця ХХ ст., на думку американських політологів та соціологів, таких, як С. Гантінгтон, Н. Глейзер, А. Шлезінгер, актуалізує визначення параметрів, які дозволяють виокремлювати індивідуальність, окремішність картини світу особи, її пріоритетів із мультикультурного, мультирелігійного, субнаціонального соціуму епохи інформації та транснаціональних корпорацій на ґрунті етноцентризму.

Утім, розвиток комунікаційних технологій, різних сфер економіки, демократичних прав і свобод став періодом, який підвищує значення для американців не лише ототожнення з представниками єдиного культурного, мовного та національного осередку, а і сприяє потребі у більш приватному, особистому рівні ідентичності, наприклад, груповому й т. ін. Таке ототожнення актуалізує проблему власного самоусвідомлення, зумовлюючи необхідність визначення меж поведінки у соціумі для кожного, й характеризується певною гнучкістю відносно окремої людини, яка може одночасно самоідентифікувати себе з різними груповими системами, репрезентуючи собою різні типи поведінки даних осередків. Однак, відсутність війни та загрози національній безпеці країни, що значно підвищує необхідність почуття політичної, громадянської та національної приналежності, а також процеси глобалізації, зростання тенденції потреб до більш приватних інтересів й ідентичностей, як підкреслює С. Гантінгтон, обґрунтовуючи позиції етноцентризму, не відмінюють і не заступають собою проблеми релігійної та національної самоідентифікації для США.

Таким чином, соціальний параметр самоідентифікації й взаємопов'язані з ним комунікативні та частково біхевіористські виміри С. Гантінгтон розкриває через національну ідею, формулюючи концепцію культурно-цивілізаційного етноцентризму, яка, за дослідником, об'єднує в собі прояви націоналізму та громадянської ідентичності. Він переконаний, що коли інші самоідентифікаційні моделі (культурні, мовні, територіальні, політичні, релігійні тощо) в постмодерному суспільстві швидко можуть змінюватися, то етнічне підґрунтя є найбільш стійким до змін. С. Гантінгтон обґрунтовує своє твердження, як і соціологи Г. Лебон, М. Баррес та інші, наявністю незмінних символів, які існують на психологічному несвідомому рівні й зумовлюють формування типів сприйняття носіїв певного етносу. З цього приводу Лебон у "Психології натовпу" зазначав, що основою еволюції різних народів й головним тлом їх вірувань, політичних заколотів, особливостей мистецтва й т. ін., виступає інтелектуальна та моральна своєрідність цих етносів.

Криза ідентичності, що виникає наприкінці др. пол. XX ст. в американському соціумі, актуалізує обговорення цієї проблеми в міждисциплінарному дискурсі й впливає на зростання популярності ідеї різноманітності та мультикультуралізму серед вищих прошарків суспільства. Похідним від цього постає процес зменшення вимог до повної та швидкої асиміляції іммігрантів, що відразу вплинуло на підвищення намірів іммігрантів притримуватись і зберігати власні національні традиції й, врешті, у своєму подальшому розвитку проявилось в обстоюванні іммігрантами ідеї подвійного громадянства й, зокрема в поширенні спілкування національними мовами. Крім того, в останні десятиліття XX ст. починає набувати своєї актуальності проблема гендерної та субнаціональної ідентичності, а расові й етнічні питання, незважаючи на політику мультикультурної толерантності, не можна характеризувати як такі, що знайшли своє вираження. Так, дані тенденції щодо трансформації національної ідеології вплинули на те, що в американському суспільстві збільшуються сфери загального вжитку, які більше не належать до єдиного культурного осередку, поступаючись, наприклад, іспаномовним громадянам. Разом з тим націоналістичні й патріотичні контексти не зменшують свого значення, а, навпаки, отримують нове прочитання з позиції протистояння масовим деконструкцістським суспільним рухам др. пол. XX ст., які виступають за Америку як сукупність різних субнаціональних культур, де людей об'єднують інтереси окремих груп, а не домінування ототожнення з єдиною англоконформістською системою цінностей, що виявляє себе в ідеї єдиної історії, культури, релігії та нації.

Расові, етнічні та культурні особливості, які з позиції С. Гантінгтона були основою відмінності американців від представників інших країн, в епоху постмодерну починають розглядатись ознаками відокремлення в середині самого американського суспільства. Дослідник висловлює своє негативне відношення до тенденцій поширення ідей мультикультуралізму, обмежуючи ототожнення соціального параметра самоідентифікації американця визнанням демократичних прав і свобод, єдиною вірою та культурою. Дана теза викликає низку заперечень, зокрема права й свободи громадян передбачають вільне виявлення їх інтересів, які не загрожують у свою чергу порушенням прав і свобод інших згідно з Конституцією США, й виступи за єдину расову та етнічну асиміляцію субнаціональних груп є порушенням ідеї рівних прав і можливостей, які підтримуються символом американської віри й американським кредо.

Дискусуючи з приводу американської національної ідеї, Р. Емерсон, Г. Мюрдаль та інші підкреслюють розбіжності між переконаннями та реальністю. Складне для американців питання соціальної ідентифікації національних меншин, урбанізація афроамериканського населення, гендерні рухи й виступи проти расової дискримінації, як зазначає С. Гантінгтон, стають наслідком того, що представники еліти (політичної, академічної, мас-медійної й т. ін.) американського суспільства, яка є переважно білою з високим рівнем освіти, починають спрямовувати свої зусилля на підтримку програм, які в сфері перш за все освіти та бізнесу

допомагають представникам расових і національних меншин. Проте така політика знов підтримує расові привілеї, оцінюючи людей за кольором їх шкіри, виступає підґрунтям для нових расових суперечностей та багаточисленних конфліктів й не приймається більшістю населення Америки, навіть якщо спрямована на усунення наслідків попередніх порушень прав людини. Характер такого типу впроваджень, зазначає Д. Белл, пов'язаний фактично з новим суспільним устроєм, новою філософією взаємостосунків.

Результатом таких відносин є прямування суспільства до спростування ідеї загального блага. Крім того, абсолютизація расових відмінностей між чорними і білими, фактично закріплює погляд, що расові питання постають єдиними носіями значень, але це суперечить демократичним правам та свободам Америки, які до того закріплені Конституційно. Позиція С. Гантінгтона стосовно таких нововведень є цілком зрозумілою. Дослідник переконаний, що коли іммігрант вибирає для свого переїзду Америку, то вже від початку вибирає для себе специфіку американського способу існування: англійську мову, з бажанням її поліпшення, особливості культури та ідеології. Так само як до визнання расових пріоритетів, так і до білінгвізму в країні, що спираються на заходи уряду для захисту прав громадян не володіючих англійською мовою, дослідник ставиться негативно. Масове впровадження білінгвізму федеральним урядом США стало протидіючим фактором відносно розвитку англійської мови. В останні десятиліття XX ст. в Америці було проведено більше ніж 12 мовних референдумів, які захищали ідею монолінгвізму, утім в більшості штатів функціонування двох мов лишилось незмінним.

Філософ підкреслює, що мультикультуралістські рухи спрямовані на заперечення домінування європоцентризму, підтримуючи антизахідну ідеологію, що заперечує концепцію США як країни з єдиною всезагальною культурою. Крім того, представники мультикультуралізму, захищаючи ідею культур меншин, не враховують інтересів білих американців, національні культури яких є європейськими.

Так, негативний вплив культурного різноманіття проявив себе не тільки в розвитку білінгвізму й занепаду єдиної системи цінностей, як вважає дослідник, а поширює свій вплив й на інші сфери суспільства, зокрема на освіту. В американській освітній системі, яка наприкінці XX ст. намагається бути максимально нейтральною, уникаються національно-патріотичні теми, здійснюється різноманітним програмам підтримки студентів національних меншин, що, як вважає філософ, висловлюючи позицію більшості американців, демонструє всі аспекти мультикультуралізму, постаючи "кульмінацією довготривалого процесу ерозії американської національної ідентичності" [1, с. 273]. Уведення в 90-х роках попереднього століття в більшості університетів США обов'язкового курсу з вивчення історії соціальних меншин, народів Третього світу та жіночих рухів замість курсу з вивчення історії Америки і західної цивілізації, ще більше фрагментувало та деконструвало ідею американської національної ідентичності, пріоритетність англійської мови та єдиної культури.

Безперечно, що проблема культурного різноманіття є неоднозначною, проте вона входить до реалій постмодерних розвинутих суспільств, і просто заперечити її як загрозу розпаду стабільного культурно-гомогенного суспільства, котре орієнтоване на європейську систему цінностей, не видається можливим.

Отже, як вважає С. Гантінгтон, політика расових пріоритетів, зростаючі вимоги етнічних меншин, ліберальна імміграційна політика, подвійне громадянство, масове збільшення представників іспаномовних, зокрема мексиканських, іммігрантів – ведуть не до політики інтеграції різноманіття, що прийшла на місце попередньої існуючої політики асиміляції, а, навпаки, формує ґрунт для серйозних расових конфліктів, які ще не були відомі історії США.

Таким чином, С. Гантінгтон оцінює культурне різноманіття з позиції зіткнення інтересів цивілізацій, вважаючи, як і відомий історик-ліберал А. Шлезінгер, політичний філософ Е. Шилз, що створити країну, котра базується на цінностях різних цивілізацій, не маючи єдиної спільної "фонові культури", яку утворює парадигма культурних та релігійних пріоритетів, неможливо. Філософ аргументує своє ставлення до проблеми мультикультуралізму тим, що для людини є абсолютно природно самоідентифікувати себе в інформаційному просторі культури, а не використовувати замість цього лише американське кредо. С. Гантінгтон також переконаний, що національно-патріотичні настрої та спільна протестантська релігія допоможе США зберегти ідею національної ідентичності, врятувавши її від розчинення в космополітизмі.

Утім, мультикультуралізм, як синтез ліберальних ідей толерантного розуміння "Іншого" та намагання комунітарного об'єднання, є необхідною ознакою реалій постмодерних суспільств з розвинутою економікою й є спробою об'єднання прав людини та правової концепції справедливості, принципів, які покладені в основу сучасного ліберального суспільства. Прихильники мультикультуралізму не розглядають його з позиції загрози національній єдності, а, навпаки, вважають, що інтеграційна, а не асимілятивна, політика допомагає створити комфортне для людини середовище її визнання, яке формує відчуття цієї держави як власної. Такої позиції, зокрема дотримуються засновники теорії мультикультуралізму комунітарист Ч. Тейлор та політичний філософ У. Кімліка.

Філософи не заперечують необхідності в сучасних умовах наявності в розвинутих ліберальних суспільствах політики соціальної стабільності та єдиної ідентичності, яка спирається на спільні культурні цінності й ідею загального блага зокрема. Проте, вплив міграцій населення створює всі підстави для порушення цілісності єдиної ідентичності, замінюючи її фрагментарністю, коли людина відчуває себе представником одночасно, наприклад, декількох культур. Ч. Тейлор переконаний, що політика мультикультуралізму додержується демократичного принципу справедливості відносно всіх громадян і здатна створити такі умови для всіх, хто бажає чи повинен жити в даному соціальному осередкові, при яких самоідентифікуючий простір буде визначеним у процесі діалогу, а при-

йнята система компромісів не буде порушувати цільності. Отже, Ч. Тейлор у своїй праці "Мультикультуралізм та політика визнання" пропонує прагматичну політику компромісної інтеграції, яка влаштовує своїм вигідним результатом як тих, хто іммігрує до країни, так і представників суспільства, котрі зацікавлені в цій імміграційній політиці. Підґрунтям даних взаємовигідних угод має бути система загальних цінностей, які спираються на європейські права та свободи громадян. Мультикультуралізм для Ч. Тейлора постає формою самоствердження, пошуком визнання своєрідності, оригінальності та рівнозначності. Окремі культури філософ розглядає як певні окремі сутності, котрі наділяють своїми властивостями людину, яка є носієм того чи іншого культурного світосприйняття. Розглядаючи сучасне суспільство з позиції сукупності різних культур, що входять до його складу, Ч. Тейлор пропонує рівнозначне ставлення до них, як головну моральну вимогу сучасності. Філософ вважає, що, незважаючи на те, чи подобається нам будь-яка культура чи ні, сприйняття прекрасного, доброго, святого в даній культурі обов'язково містить контекст, який викликає тільки захоплення й повагу.

Політичний філософ Уїлл Кімліка підкреслює, що проблеми мультикультуралізму можливо розв'язати лише на основі толерантності та принципів лібералізму. Дослідник пропонує ліквідувати тільки ті нерівності, які шкодять людині, позбавляючи її права голосу, свободи слова, бути обраним на урядові посади й т. ін. Наявність у людей різних соціальних благ розглядається У. Кімлікою справедливим, оскільки індивід заслужував це своїми діями й отриманим результатом. Природні здібності та соціальний статус У. Кімліка розглядає як нерівності, котрі не визначаються за критеріями справедливості. Аналізуючи класичні ліберальні принципи, дослідник звертає увагу на те, що лібералізм зменшує беззахисність меншості відносно рішень більшості в суспільстві. Найголовніше, на що звертає увагу філософ, це дотримання рівності між різними групами, вимога наявності свободи всередині груп й рівності між більшістю та меншістю.

Кімліка зазначає, що держава не може усунутись від розв'язання проблем етносів. На відміну від позиції С. Гантінгтона, котрий виступає проти фінансових програм підтримки як етнічних меншин, так і рас, що, на його думку, сприяє формуванню нерівності, У. Кімліка переконаний, що цілком справедливим є фінансове підтримання державою певних культурних заходів етнічних та релігійних груп, які спрямовані на розвиток багатства та різноманіття культурних ресурсів мультикультурних країн. Саме такі заходи, вважає У. Кімліка, є основою стабільності суспільства й ліквідують існуючі нерівності між релігійними та етнічними групами, допомагають зберегти національні ідентичності, які без підтримки з боку уряду можуть зникнути взагалі. Існування різних етнічних ідентичностей в одному суспільстві для філософа не є загрозою руйнації єдиної національної самоідентифікації, коли суспільство підтримує культурне різноманіття, держава різними програмами підтримує та контролює вивчення іммігрантами державної мови й існують чіткі правила для громадян, які базуються на толерантності до "Іншого".

Толерантне ставлення до людей з різними культурними традиціями, історією, самоусвідомленням як способом існування в постмодерному суспільстві, пропонує й американський філософ-комунітарист Майкл Уолцер, звертаючи увагу на те, що терпляче сприйняття різноманіття уможливорює уникнення конфронтації під час співіснування різних культур на спільній території. Дослідник описує п'ять способів толерантного ставлення до різноманіття: відсторонено-смирненне, пасивно-байдуже, принципове прийняття прав інших, сприйняття через повагу й бажання наслідувати, захоплене схвалення. Проте, М. Уолцер ідеалізує соціальні функції толерантності, намагаючись визначити її як поняття, що має контекст універсального етико-політичного ідеалу, статус "надблага" (термін Ч. Тейлора). Самоідентифікацію дослідник, як і С. Гантінгтон, розуміє перш за все з позиції соціального параметра: національної культури та релігії. Фрагментарність постмодерну, яка поширює тенденції в американському суспільстві до поривання з попередньо існуючою національною самоідентичністю, М. Уолцер розглядає як втрату цілісності "Я" та досвіду буттєвості в культурі, дотримуючись категоричної позиції стосовно того, що втрата попередньої національної ідентичності унеможливорює появу будь-яких нових групових ідентичностей. Однак, Уолцер розуміє, що нейтралізація різноманіття на основі толерантності пов'язана також із узгодженням політичної підтримки на основі принципів лібералізму.

Наведені концепції мультикультуралізму в той же час не усувають наявність недоліків, зокрема, етнізації соціальних стосунків, посилення міжрасових суперечностей (програми соціальної підтримки при вступі до навчальних закладів та прийнятті на роботу поглиблюють зазначені суперечності), культивування специфіки етнічних меншин, що призводить до поширення шовіністичних настроїв.

Отже, етноцентрична позиція ідентичності політичного філософа Гантінгтона підкреслює роль та значення для американського мультикультурного суспільства постмодерну соціальних, комунікативних, біхевіористських вимірів самоідентифікації в аспекті превалювання цінностей англосаксонської культури.

Проведений аналіз демонструє бачення проблеми етноцентризму С. Гантінгтоном з позиції її загострення й практичною відсутністю компромісів. Ч. Тейлор, М. Уолцер, У. Кімліка, як вже зазначалось, переконані, що розв'язання проблем мультикультурного суспільства на демократичних й ліберальних позиціях прав людини й поваги до різних культур, незалежновід їх трактування та сприйняття системи європоцентризму, є єдиною реальністю сучасно-го співтовариства. Радикальне протиставлення цивілізацій, яке зустрічається в підході до самоідентичності С. Гантінгтона, свідчить про неоднозначність й недосконалість розв'язань цих проблем та зростання негативних етноцентричних настроїв американців, які вболівають за культурну та релігійну цілісність свого суспільства на європейських засадах.

Американський філософ-неопрагматист Р. Рорті, поділяючи погляди свого колеги відносно наявних мультикультурних суперечностей, наго-

пошує на необхідності толерантних пошуків методів співмірності культурної різноманітності й визначення критеріїв національної ідентичності, вважаючи це вагомою потребою американського соціуму.

Хотілося б також зазначити, що ідеї "етноцентризму" формуються Р. Рорті, зовсім з інших позицій, ніж це спостерігається у вищенаведеній концепції етноцентризму С. Гантінгтона. Загалом, заявляючи про себе як про прибічника лінгвоцентричної філософії, соціоцентризму і традицій постмодерну, Р. Рорті вважає, що окремі вчинки, політичні протистояння, історичні події не можуть розглядатись ізольовано від їх зв'язку з конкретною соціальною спільнотою та її мовою.

Отже, етноцентризм Р. Рорті, в цьому сенсі, не має нічого спільного з націоналізмом або шовінізмом, які, навпаки, схильні вихваляти окрему культуру або етнос. Філософ наголошує, що його етноцентризм базується на принципах максимального культурного плюралізму та терпимості й на відміну від націоналізму, призводить до усвідомлення рівної цінності й значущості кожної мовної гри. Тобто в неопрагматизмі це відношення можна уподібнити знаменитому афоризмові, популярному в середовищі сучасних мультикультуралістів "Усі рівні, всі різні" ("All equal, all different"). Етнополітичну солідарність Р. Рорті пропонує поставити на місце колишньої філософської "об'єктивності" [4, с. 21–34].

Підкреслюючи необхідність позицій лінгвоцентричної філософії, відповідно до якої неможливо розглядати дії людини ззовні, незалежно від її власного словника, Р. Рорті також наголошує на ідеї недоречності порівняння різних дискурсів й стверджує неможливість створення нейтральної мови опису для їх узагальнення та теоретизування.

Також він вважає, що правила кожної мовної гри досконалі й чітко відмежовані від правил іншої мовної гри. Усвідомлення цього максимальним числом філософів, вчених та дослідників, підкреслює Р. Рорті, й стало б практичною реалізацією тих прагматистських принципів, які формували Ч. Пірс, Дж. Дьюї, У. Джеймс, Дж. Мід та інші. В роботі "Про етноцентризм. Відповідь Кліффорду Гірцу" ("On Ethnocentrism. A Reply to Clifford Geertz", 1991) Р. Рорті підкреслює, що етноцентризм не повинен перетворитися в ізоляціонізм [4, с. 203–211].

У своєму неприйнятті націоналізму і шовінізму американський філософ звертається, перш за все, до своїх колег по філософському співтовариству: "Ми, філософи, стаємо у нагоді для наведення мостів між народами, для космополітичних ініціатив, але не для диспутів у душі шовінізму. Коли ж ми все-таки це робимо, то виходить щось погане, подібно до того, що Гегель і Гайдеггер говорили німцям про них самих: про виняткове відношення між певною країною і надприродною силою. Я сподіваюся, що ми, професори філософії, можемо знайти спосіб уникнути всіх трьох спокус: революційного поклику бачити філософію, швидше, як агента змін, ніж примирення, схоластичного поклику замкнути себе всередині дисциплінарних кордонів і поклику до шовінізму" [4, с. 34–35].

Американська дослідниця М. Джанак, дискутуючи з рортіанською позицією щодо етноцентризму, приходить до висновків, які прагне довес-

ти, що філософ, намагаючись відмовитися від картезіанської традиції у філософії, насправді зберігає деякі її установки [2, с. 204–216]. Так, М. Джанак наголошує, що заміна поняття об'єктивності солідарністю переносить ці установки в царину соціальних груп й, запропонована позиція Р. Рорті щодо цих соціальних груп має в своєму підґрунті припущення про проблеми розуму та тіла (mind/body problem), які є характерною картезіанською традицією. Таким чином, Р. Рорті не досягає поставленої мети, а причина його невдачі полягає, як вважає авторка, в помилковій концепції людського співтовариства. М. Джанак до такого висновку приходять при зіставленні трактувань декартівського чистого розуму самого по собі й рортіанської заміни даного поняття привілейованими уявленнями деякого співтовариства, які чисті для його членів, й розум в такому випадку фактично розкривається через "ми". Отже, як розум не тождий тілу, так і "ми" не дорівнюється у концепції Рорті "іншим".

Філософ-неопрагматист хотів відкинути класичну епістемологію через застарілі уявлення, що створюють її каркас, зокрема поняття об'єктивності, яке засноване на вірі в існування речей самих по собі. Згідно з Р. Декартом, наші уявлення отримують нормативний статус через свої внутрішні характеристики. Вважаючи подібні погляди застарілими, Р. Рорті поняття об'єктивності розглядає як солідарність членів співтовариства визначати реальність такою, яка для них краще. Тоді зникає необхідність у співвідношенні істини з речами як вони є в реальності, й прагматистові не потрібна жодна епістемологія, він свідомо стає на позицію етноцентризму, який, утім, ніяк не виправдовує прийняті в його співтоваристві правила. Але оскільки ці правила – "наші", то для "нас" вони кращі, ніж правила "інших" співтовариств принаймні практично. Іншими словами, уявлення людини філософ пов'язує з її соціальною самоідентифікаційною позицією.

Стосовно проблеми рортіанської критики епістемології також існують застереження. Потреба в епістемології лишається, але сучасній епістемології не потрібні теорії істини та фундаменталістські докази, вона повинна описувати, як норми співтовариства застосовуються по відношенню до "нас" і "чужих", тобто, стосовно сучасності, описувати те, як ці норми можуть працювати проти демократії й ліберальних ідеалів, реального плюралізму. В той же час епістемологія повинна обґрунтовувати, як такі норми можна використовувати для захисту тих же ідеалів. Без епістемології об'єктивність стає просто інтерсуб'єктивною згодою всередині соціальної групи, яка гарантується її гомогенністю. Отже, мораль "ми – це ми, а вони – це вони" дозволяє безперешкодно виключати з групи "чужих" і звільняє від критики тих, хто проводить подібні виключення. Будь-які зміни критеріїв виключення з групи допускаються лише з відома членів групи. Проте такий етноцентризм мало чим відрізняється від націоналізму чи шовінізму.

М. Джанак критикує концепцію соціальних груп Р. Рорті, який виходив з припущення про різку відмінність соціальних груп одна від одної та опису їх як замкнених систем. Соціальна група – не природне утворення, і

вона не гомогенна, навіть якщо складається з однієї людини. Не вочевидь також, що соціальні зміни з'являються саме так, як описує Р. Рорті, тобто через консенсус членів співтовариства: якщо вимоги якої-небудь маргінальної групи довго залишаються без відповіді, то вона може сама довести свої права, наприклад, шляхом революції. Через помилковість концепції людського співтовариства Р. Рорті страждає саме поняття об'єктивності, котре недостатньо визначити просто як інтерсуб'єктивну згоду.

Дослідник проводить свій аналіз на суто лінгвістичному рівні, йому не вистачає "емпіричності". Проте, відмовляючись аналізувати матеріальні умови формування мови, він не додержує й своїх ліберальних позицій, які для нього такі важливі. Р. Рорті відтворює декартівський каркас "розум – тіло", внаслідок чого виходить дуалізм "ми-інші" й з'являється припущення, що людські співтовариства – це "речі в собі", та якщо вони не "наші", то вони є незбагненими.

Підводячи підсумок зазначимо, що етноцентризм як соціальний вимір самоідентифікації представлений у концепціях американських філософів другої половини XX століття достатньо різнопланово й дещо деконструкційно, зокрема у Р. Рорті, відносно традиційного кола проблем, які постулюються етноцентризмом. Однак, якщо глибоко дослідити лінгвоцентричну концепцію етноцентризму Р. Рорті, то вона так, як і цивілізаційний та англо-саксонський етноцентризм С. Гантінгтона, формуючи самоідентифікаційні основи людини не розв'язує проблему "ми"–"інші".

Список використаних джерел:

1. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон ; [пер. с англ. А. Башкирова]. – М. : ООО "Издательство АСТ", 2004. – 635 с. 2. Janack M. Rorty on ethnocentrism and exclusion / M. Janack // *Speculative philosophy*. – Park (Pa), 1998. – Vol. 12 – № 2. – P. 204–216. 3. Lipset S. M. The First New Nation: The United States in Historical and Comparative Perspective / S. M. Lipset. – New York : Norton, 1979. – 354 p. 4. Rorty R. Objectivity, Relativism, and Truth: Philosophical papers / Richard Rorty. – Cambridge ; N. Y., 1991 – 226 p.

Надійшла до редколегії 28.08.2014

А. В. Колесник

ЭТНОЦЕНТРИЗМ С. ХАНТИНГТОНА КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ПАРАМЕТР САМОИДЕНТИФИКАЦИИ В МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМ ОБЩЕСТВЕ

Исследуется концепция этноцентризма американского политического философа С. Хантингтона как аспект социализации и самоидентификации человека в американском социуме конца XX века.

Ключевые слова: этноцентризм, мультикультурализм, самоидентификация, культурные традиции, американская национальная идентичность.

O. V. Kolisnyk

SAMUEL P. HUNTINGTON'S THEORY OF ETHNOCENTRISM AS A SOCIAL PARAMETER SELFIDENTITY IN A MULTICULTURAL SOCIETY

We study the concept of ethnocentrism American political philosopher S. Huntington as an aspect of human socialization and identity in American society of the late twentieth century.

Keywords: ethnocentrism, multiculturalism, identity, cultural traditions, the American national identity.